

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

CONCEPTS AND SIGNS OF THE IMPLEMENTATION OF THE SOCIAL RIGHTS OF CONVICTS PRIOR TO DEPRIVATION OF THEIR FREEDOM

Черезова Т.О., адвокатка,
аспірантка кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київський університет права Національної академії наук України

Статтю присвячено розгляду проблем реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Розкривається питання сутності та поняття соціальних прав, робиться акцент на концепції пенітенціарної системи з виконання покарань, подаються її особливості, які полягають у засобах та формах ресоціалізації. У статті з'ясовуються проблеми понятійного апарату концепції «реалізації норм права», «правореалізації»; приділяється увага особливостям реалізації на теоретичному та галузевому і міждисциплінарному рівні. В ході дослідження аналізуються ознаки реалізації норм права. Доводиться наявність додаткових ознак, які стосуються безпосередньо реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Розкривається концепція сутності самих соціальних прав засуджених до позбавлення волі через призму дотримання соціальних стандартів. В межах дослідження аналізується такі концепції як зловживання правом та санкції. Доводиться приналежність цих процесів до реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. За результатами дослідження пропонується поділяти ознаки реалізації соціальних прав на основні та факультативні. В основу такого розподілу закладена ідея обов'язковості в процесі реалізації та певних винятків. Також, за результатами дослідження, враховуючи виявлені обов'язкові та факультативні ознаки реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі осіб, пропонується авторське поняття «реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі». Під таким поняттям пропонується розуміти процес здійснення особою, яка позбавлена волі суб'єктивних соціальних прав у формі правомірних дій чи правомірної бездіяльності, який забезпечений результатом повноцінного або часткового отримання соціальних благ, соціальних послуг, задоволенням соціальних інтересів та створенням можливостей для реалізації соціальних обов'язків, що забезпечений ефективним правовим регулюванням органами виконання покарань з метою їх виправлення засудженого та попередження правопорушень в наслідок ресоціалізації за критеріями дотримання принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань.

Ключові слова: реалізація права, соціальні права, позбавлення волі, засуджені, ресоціалізація.

The article is devoted to the consideration of the problems of realizing the social rights of those sentenced to imprisonment. The issue of the essence and concept of social rights is revealed, emphasis is placed on the concept of the penitentiary system for the execution of punishments, its features, which consist in the means and forms of resocialization, are presented. The article elucidates the problems of the conceptual apparatus of the concept of «implementation of legal norms», «legal implementation»; attention is paid to the peculiarities of implementation at the theoretical and branch and interdisciplinary level. In the course of the study, signs of the implementation of legal norms are analyzed. It is proven that there are additional signs that relate directly to the realization of the social rights of those sentenced to imprisonment. The concept of the essence of the very social rights of those sentenced to deprivation of liberty through the prism of compliance with social standards is revealed. The study analyzes such concepts as abuse of law and sanctions. It is proved that these processes belong to the realization of the social rights of those sentenced to imprisonment. According to the results of the study, it is proposed to divide the signs of the realization of social rights into basic and optional. This distribution is based on the idea of obligation in the implementation process and certain exceptions. Also, based on the results of the research, taking into account the revealed mandatory and optional features of the realization of the social rights of persons sentenced to imprisonment, the author's concept of «realization of the social rights of those sentenced to imprisonment» is proposed. Under such a concept, it is proposed to understand the process of the exercise of subjective social rights by a person who is deprived of free will in the form of lawful actions or lawful inaction, which is ensured by the result of full or partial receipt of social benefits, social services, satisfaction of social interests and creation of opportunities for the realization of social obligations, which is ensured by effective legal regulation by the bodies of execution of punishments for the purpose of their correction of the convicted and prevention of offenses as a result of resocialization according to the criteria of compliance with the principles of criminal law, execution and serving of punishments.

Key words: implementation of law, social rights, deprivation of liberty, convicts, resocialization.

Вступ. Реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення справляє чимале значення в ході відбування засудженими призначеного їм покарання через те, що така, безпосередньо пов'язана як з попередженням нових кримінальних правопорушень, так із їх виправленням. А вже у ч. 1 ст. 6. Кримінально-виконавчого кодексу України (надалі – КВК України) зазначено, що виправлення засудженого є процесом позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [13]. А тому, очевидно, що соціальні можливості осіб засуджених до позбавлення волі пов'язані саме із їх розвитком, власне ресоціалізацією (ч. 2 ст. 6 КВК України) [13]. Натомість, мало можливим видається реалізація того чи іншого соціального права у місцях позбавлення волі без належного розуміння поняття та ознак його (їх) реалізації, адже йдеться щонайменше про правозастосування, оцінку юридичним фактам, відшукування необхідної норми права яка містить те чи інше соціальне право тощо.

Відтак, для того аби вести повноцінну наукову та практичну дискусію про реалізацію соціальних прав засудже-

них до позбавлення волі, необхідно насамперед звертатись до аналізу понятійного апарату «реалізації соціальних прав засуджених...».

Стан дослідження. Звісно, проблемами реалізації права переймалися вітчизняні вчені теоретики права, а зокрема: М.І. Козюбра А.І. Ющик, Б.В. Малишев та О.В. Москалюк, В.В. Дума, О.І. Осауленко, І.А. Сердюк, А.І. Коструба, Л.М. Кельман, О.В. Легка, та інші. На галузевому рівні, питаннями реалізації не стільки прав а, безпосередньо, обов'язків в цивільному процесі переймався Я.Я. Мельник. Інші дослідники на галузевому правовому рівні, зокрема у сфері соціального права, переважно ведуть мову про правозастосування, правове регулювання, ефективність норм права, охорона і захист прав тощо. *До прикладу*, Л.Ф.Купіна («Ефективність норм трудового права», докторська дисертація, 2021), О.В. Епель («Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні», докторська дисертація, 2020), Б.І. Сташків («Правове регулювання соціального забезпечення бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі», наукова стаття, 2008), тощо. На

рівні кримінально-виконавчого права, проблемами прав засуджених осіб переймався В.О. Човган («Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування», монографія, 2017).

Натомість жодних із наведених праць не було ретельно досліджено питання поняття та ознак реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Відтак, такий стан проблеми спонукає нас провести аналіз зазначеної проблеми із реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі та з'ясувати питання поняття та ознак в зазначеному ключі.

Постановка завдання. Метою даної статті є з'ясування поняття та ознак реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Вирішення дефініції та ознак «соціальних прав засуджених до позбавлення волі», сприятиме чіткому оперативному застосуванню на практиці та покращить у правовій доктрині праворозуміння стосовно реалізації суб'єктивних соціальних прав осіб засуджених до позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Пенітенціарну систему можна розглядати як у вузькому, так і широкому сенсі. У широкому розумінні пенітенціарна система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених державно-правових засобів, методів і гарантій, спрямованих на досягнення цілей кримінального покарання в діяльності органів і установ виконання покарань; у вузькому розумінні – це система органів і установ виконання покарань [2, с. 34].

Стрижнем концепції реадaptaції засуджених є постулат про «суб'єктивний розвиток особистості», зміст якого передбачає соціальний і духовний розвиток індивіда, корекцію його установок і необхідність самостійної видозміни та самотворення у життєдіяльності правопорушника. Тому для розв'язання завдань ресоціалізації особистості засудженого необхідний індивідуальний, диференційований підхід у виборі ефективних форм і методів роботи [3, с. 11].

Згідно доктринального підходу поняття прав людини в літературі (зарубіжній і вітчизняній) визначається по-різному: як можливості, необхідні для існування і розвитку людини в певних історичних умовах; як вимоги людини, адресовані державі й суспільству; як певні блага, потреби та інтереси людини тощо [9, с. 235]. За визначенням, «соціальні права», – як зазначається в енциклопедії із права соціального забезпечення, – це ті права людини, які необхідні для повноцінної участі її в житті суспільства. Також, соціальні права стосуються того, як люди спільно живуть і працюють, також їх основоположних життєвих потреб. Вони засновані на ідеї рівності й гарантованого доступу до основних соціальних і економічних благ, володінні, користуванні ними та їхньому захисті [5, с. 783]. Сутність соціальних прав полягає у тому, що вони відносяться до загальних прав особи, є рівноцінною групою прав, поряд із громадянськими та політичними правами. Їх *реалізація*, безумовно залежить від економічних ресурсів і активної політики держави, але, як відмічає О.М. Волкова, це є, швидше, їх особливістю, а не дискримінуючою ознакою (курсив власний – Т.Ч.) [6, с. 42].

Отже, усі ці питання є питаннями, які торкаються проблем реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі в особливому правовому режимі. У загальних підходах до оцінки сутності реалізації права важливо звернути увагу на деякі питання, які закріпилися у правовій доктрині стосовно реалізації норм права та питання реалізації соціальних прав.

Так, в юридичній енциклопедії зазначається, що під поняттям «реалізація норм права» розуміється як «... процес втілення приписів правових у поведінці суб'єктів та їх практичної діяльності по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків...» [21, с. 246].

У підручнику із теорії права під редакцією М.І. Козюбри зазначається, що «*реалізація норм права*» – це насамперед втілення (здійснення) їх вимог у правомірній поведінці людей – суб'єктів права [9, с. 235]. Така ж подібна теза міститься і в навчальному посібнику із теорії права з акцентом на «практичну діяльність», а, саме, визначено, що «реалізація норм права» це «... втілення розпоряджень правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності...» [19, с. 174]. У підручниках із теорії права зазначається і те, що реалізація права може бути пов'язаною як із здійсненням правомірних дій, так і з правомірною бездіяльністю. Результатом реалізації права є досягнення відповідності фактичних дій (бездіяльності) вимогам норм права щодо цієї поведінки суб'єктів права [9, с. 235].

І.А. Сердюк вважає, що «реалізація норм права» слід розуміти втілення приписів уповноважених, зобов'язуючих і забороняючих норм права в об'єктивованому волевиявленні право-дієздатних суб'єктів (їх правомірній поведінці), що, як правило, породжує правопевні для учасників суспільного життя юридичні наслідки та *забезпечує досягнення мети правового регулювання* – упорядкування, охорону та *розвиток суспільних відносин* (курсив власний – Т.Ч.) [8, с. 77].

В.В. Дума, досліджуючи спільно питання реалізації правових норм та питання праворозуміння вважає, що реалізація права справляє величезне значення, оскільки, саме (1) шляхом правореалізації здійснюються суб'єктивні права і обов'язки, без яких учасники самостійно не зможуть втілити правові норми у життя; (2) норми права визначають специфіку правовідносин, відповідно до якої визначається поведінка учасників правовідносин; (3) реалізація права необхідна також у випадку виникнення спору між учасниками правовідносин [20, с. 51].

Означені підходи надають підстави вести мову про здебільшого позитивістський підхід реалізації, адже йдеться про «норму», яка закріплена в нормативно-правових актах (певних джерелах права загалом). Ба, більше, наявність «практичного» елементу у визначенні реалізації норм права, а також, «результату» чи то «втілення» в ході реалізації уособлює питання наслідків у правореалізації, які повинні бути так чи інакше «правовими». Адже реалізація як певний «процес» повинна породжувати право, що є очевидним. Такі наслідки повинні бути спрямовані на досягнення певної «мети».

Реалізація соціальних прав саме засудженими до позбавлення волі опосередковується метою, яка визначена на стадії призначення покарання, що визначена в ст. 65 Кримінального кодексу України (*надалі* – КК України). У цій статті, а саме в ч. 2 зазначено, що «... особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень...» [12]. Отже, первинна мета (назвемо її так – Т.Ч.) складає такі «засновки-вимоги» як (а) «виправлення» та (б) «попередження». Разом з тим, призначено покарання повинне бути «необхідним» й «достатнім». Тут, слід задатись питанням, чи є «виправлення» та «попередження» елементами ознак реалізації норм права, власне, як і елементами ознак реалізації суб'єктивного соціального права? Також, слід задатись питанням про те, що є «необхідність» й «достатність» також елементами процесу реалізації? Відтак, можливо смоделювати ситуацію, коли особа відбула покарання але не стала на шлях виправлення, то, чи вона відбула покарання, чи покарання і, чи, що головне, чи дійсно відбулась реалізація соціальних прав? І, якщо відбулась, то чому вона не виправлена? Чи були враховані достатність та необхідність?

Разом з тим, в додаток до таких риторичних питань, слід звернути увагу і на думку Д.С. Подпіснова, який зазначає, що реалізація уявляється насправді складним

процесом. Адже на думку дослідника до нього (процесу – *Т.Ч.*) включаються ряд певних корелятивів. Зокрема, (а) суб'єкт реалізації, (б) об'єкт реалізації (певний план, припис, ідея), (в) усвідомлювана суб'єктом можливість втілення об'єкта у реальність (безпосередньо залежить від того, що саме суб'єкт бачить кінцевою метою реалізації, чого він хоче досягти у підсумку), (г) спосіб такого втілення (визначається специфікою об'єкта реалізації, наявними у суб'єкта ресурсами) та його (д) результат [14, с. 107]. Беручи до уваги такий підхід, в питанні інституту «реалізації» виокремлюються певні елементи, які вказують на певну послідовність, які можуть слугувати ознаками того, що реалізація як процес (як послідовність, як форма) відбулась. Але, очевидно, коли йдеться про конкретне специфічне суб'єктивне соціальне право то і ці ознаки повинні мати дещо інший вираз (забарвлення) приїдаючи процесу реалізації конкретних особливостей. Відповідно, із соціальними правами (їх реалізацією), такі особливості «процесу» повинні наповнюватись специфікою, яка залежить від змісту соціальних прав, а, разом з тим, і специфікою відповідного правового режиму, адже такий визначатиме своєрідну відповідну особливість реалізації того чи іншого права, адже від того «де саме», та «за яких умов» реалізуватиметься суб'єктивне право (норма права) охоплюватиме сам процес реалізації норм права. Відтак, ці питання матимуть важливе значення.

На думку Н. Атаманової перспективним вбачаємо розгляд класифікаційних критеріїв для виокремлення різних форм реалізації норм права (курсив власний – *Т.Ч.*) [1, с. 168]. Тут, дійсно, важливе значення для розкриття природи реалізації норм права очевидно має питання виокремлення «форм реалізації», яке здійснюється за теоретичною концепцією залежно від характеру дії, необхідних для реалізації права [9, с. 235]. Тому, не було б зайвим звернути увагу на ту тезу із наукових доробок, у якій йдеться про те, що саме на основі методів здійснення права правореалізуюча діяльність поділяється на владну (примусову) і невідладну (добровільну); а залежно від взаємовідносин суб'єктів права розрізняють форми реалізації на ті, які засновані на формальній рівності сторін; а також ті, де одна сторона наділена функцією веління; відповідно до поділу норм на заборонні, зобов'язальні та уповноважувальні виділяють три форми реалізації норм: використання, виконання та дотримання [19, с. 175]. Отже, класифікаційні підходи концепції форм реалізації норм права дістали таку (класифікацію) з огляду на характер норми права, з огляду на взаємовідносини рівності між сторонами, з огляду на метод примусу та добровільності тощо.

Л.М. Кельман вважає, що оскільки виконання, дотримання, використання є звичайними, простими формами реалізації, які пов'язані з діяльністю суб'єктів, то це відбувається за умови, коли права й обов'язки громадян реалізуються без конкретизації та індивідуального підходу. Правозастосування ж зумовлене природною потребою в усуненні перешкод для нормальної реалізації права. Його особливостями є те, що зазвичай така діяльність пов'язана з діяльністю спеціально уповноважених органів – суб'єктів, які наділені владними повноваженнями, в окремих випадках і недержавних суб'єктів, завершується прийняттям правового акта застосування права, в якому підтверджуються, встановлюються, змінюються або припиняються юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації. Із зазначеного, на нашу думку, потрібно виокремити правозастосування як особливу, специфічну форму реалізації права [10, с. 39]. З такою тезою варто погодитись, оскільки йдеться про досягнення мети. В контексті нашого дослідження, такий аспект має також важливе значення адже становить на нашу думку елемент (заключною ознаку) реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. Така ідея

підтверджується та опосередковується метою покарання, визначеною в ч. 2 ст. 65 КК України.

У відступ від форм реалізації доречно звернути увагу на дослідження О.В. Легкої, яка пропонує під-виділяти реалізацію норм права за складністю дій правореалізуючих суб'єктів. Зокрема, на її думку можна виокремити такі форми: (а) *безпосередня (проста)*, що здійснюється без участі держави – дотримання, виконання, використання; (б) *опосередкована (складна)*, що здійснюється з участю держави – застосування [17, с. 32].

Н. Атаманова справедливо звертає увагу на те, що загалом процесуальна форма застосування норм права зумовлює форму процесуального доказування суб'єкта, а це не що інше, як юридичні правила, установлені законодавцем для суб'єкта застосування норм права та, зокрема, суб'єктів доказування і зорієнтовані на реалізацію законодавчої волі у кожному певному правовому спорі у визначеному правовому порядку. Водночас ключовим моментом у розумінні самої природи застосування норм права є організаційно-правові відносини, які становлять зміст процесу застосування норм права. І хоча, як зазначає дослідниця, застосування норм права за своєю природою є юридичною діяльністю, проте детермінується цілою низкою неправових факторів, насамперед соціально-політичних. Даний вплив на думку Н. Атаманової може бути як позитивним, так і негативним. Такі фактори, на її думку, слід поділити на зовнішні й внутрішні [1, с. 167]. Отже, з позиції Н. Атаманової додаються до процесу реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі елементи (ознаки) наявності «організаційно-правових відносин». По суті, на нашу думку, ці відносини є (повинні бути) забезпечувальними в реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. В даному випадку, питання правозабезпечення уявляється як реалізація повноважень представниками місць тримання в'язнів. З теоретичної точки зору у цій ідеї відображаються вже вище згадані елементи реалізації норм права, а також їх форм, а саме: метод реалізації влади (примусу) і невідладний (добровільний). Соціальні права можуть бути реалізовані самостійно засудженими до позбавлення волі, де відображається його бажання реалізувати те чи інше право або примусово, де відображається необхідність сприянні реалізації соціального права за допомогою законного впливу представників органів виконання покарань; «засновки-вимоги» мети правового регулювання покарання у формі «виправлення» та «попередження»; специфіка реалізації допоміжних «організаційно-правових відносин». У них відображається процесуальність (процедурність) форм реалізації права; результативність реалізації прав; тощо.

Тут, межах негативного досвіду доречно звернути увагу на думку тих теоретиків права, які посеред інших зазначають, що на сьогодні залишається відкритим питання щодо застосування санкцій, що без їх належної реалізації опиняється під загрозою правовий порядок і втрачає сенс правове регулювання. Вважається, що реалізація санкцій шляхом самоорганізації безпосередніх адресатів правового впливу можлива лише в окремих випадках (у порядку договірної відповідальності), у більшості ж нормативно врегламентованих ситуацій застосування санкції передбачає втручання владних інституцій з метою визначення й забезпечення відповідних примусових заходів, через, власне, й реалізації санкцій [4, с. 584]. Тут, предметно слід звернути увагу на те, що в правовій доктрині під-виділяють і санкції безпосередньо в праві соціального забезпечення, як окремих галузевий вид санкцій. Ба, більше, вважаємо, що тут детальніше слід звернути увагу на саме поняття «санкцій в соціальному праві» (праві соціального забезпечення – *Т.Ч.*), адже виникне можливість більш детальніше з'ясувати питання реалізації соціальних прав. Так, під поняттям «санкції у праві соціального забезпечення» у юридичній енциклопедії

пропонують розуміти «... правові засоби забезпечення належної поведінки суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин, спрямовані на захист порушеного права чи охоронюваного законом інтересу, які передбачають застосування до порушника зовнішнього впливу, що зумовлює настання негативних наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру...» [5, с. 684]. Отже, інститут цих санкцій засновується також на «соціально-забезпечувальних відносинах», схожих по змісту до реалізації норм права представниками установ виконання покарань.

Зазвичай, санкції розглядають у правовій доктрині як певні заходи юридичної відповідальності, які виконують допоміжну роль у механізмі правового регулювання, оскільки вони використовуються лише у разі вчинення суб'єктом певного порушення, неправомірного вчинку. Правомірна поведінка не може слугувати підставою для застосування санкцій. Також, вважається, що оскільки у праві соціального забезпечення варіанти правомірної поведінки визначаються нормами права та опосередковуються нормами права та опосередковуються актами правозастосування з боку зобов'язаних суб'єктів, що надають матеріальні блага та послуги, санкції виступають основним засобом забезпечення належної поведінки [5, с. 684].

Відповідно, беручи до уваги наведене, слід поставити питання, чи можемо вважати, що санкції можуть складати окремий диспут щодо правореалізації, власне, як і реалізації того чи іншого соціального права засудженими до позбавлення волі зокрема? Водночас, слід взяти до уваги те, що наявність санкцій в реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, на нашу думку, не складає ознаку такої «реалізації». Адже тут же, треба мати на увазі, що «покарання» вже є санкцією, яка носить соціальний характер та соціальні наслідки для прав і свобод людини. Покаранням вже обмежуються певні соціальні права у реалізації в силу дії основного покарання та спеціального правового режиму ув'язнення. Проте в цілому, дійсно, слід взяти до уваги те, що саме «правомірна поведінка» під час реалізації вже засудженими особами конкретного (дозволеного/не обмеженого) того чи іншого соціального права «не може слугувати підставою для застосування санкцій» [5, с. 684]. Але ж, як тоді бути із «зловживанням права»¹ (соціального права), як видом правомірної поведінки але від якої настають негативні наслідки? Чи складає така поведінка (дії) елемент ознаки реалізації права? Очевидно що так. Відповідно, санкції за таку поведінку застосовані співучасниками правовідносин в особі органів виконання покарань можуть становити ознаку реалізації, але із прив'язкою до феномену «присікальна реалізація» (обмежена реалізація), – так би мовити. Тобто, така відбулась, але із певними застереженнями, зумовлена наслідками зловживання соціальними правами засудженими до позбавлення волі.

Попри це, у правовій доктрині зазначається, що значення санкцій у праві соціального забезпечення обумовлено їх цільовим призначенням та характером впливу на правопорушників (курсив власний – Т.Ч.): (а) застосування репресивних санкцій правом соціального забезпечення (використання фальшивих документів з метою отримання пенсії, особа буде нести покарання призначене кримінальним законом); (б) основним видом санкцій у праві соціального забезпечення є правовідновлювальні, що однаковою мірою застосовуються як до громадян, так і до органів соціального забезпечення; (в) правообмежувальні санкції застосовуються лише до громадян і полягають у тому, що особа позбавляється на певний строк можливості реалі-

зувати право на соціальне забезпечення або ця реалізація відбувається не в повному обсязі [5, с. 684–685]. Також вважається, що застосування правообмежувальних санкцій не завжди обумовлено неправомірною поведінкою з боку отримувача соціального забезпечення. У деяких випадках вони використовуються з метою запобігання можливим правопорушенням, пов'язаним з безпідставним отриманням блага. Так, у разі неотримання особою призначеної пенсії протягом 6 місяців підряд, її виплата за рішенням Пенсійного фонду України або суду, припиняється. Поновлення виплати здійснюється за рішенням територіального органу Пенсійного фонду України протягом 10 днів після з'ясування обставин та наявності умов для відновлення такої виплати [5, с. 685].

Отже, такий підхід підтверджує нашу висловлену попередню позицію.

Зрештою, варто приглянутись до думки І.А. Сердюка, який вважає, що аналіз розглянутих ним дефініцій поняття «реалізація норм права», а також його суттєвих ознак дає підстави для таких, що мають методологічне значення в плані розуміння цієї загальнотеоретичної категорії: (1) неприпустимим вважаємо ототожнення досліджуваної категорії з поняттям правомірна поведінка, адже її необхідно розглядати як єдино можливий спосіб утілення в життя приписів правових норм; (2) риса процедурності з необхідністю притаманна застосуванню як формі реалізації норм права і лише в окремих, передбачених законом випадках, є характерною для форм безпосереднього втілення в життя приписів правових норм, зокрема, використання і виконання; (3) важливими в плані загальнотеоретичної характеристики досліджуваної категорії є такі її аспекти, як об'єкт та мета реалізації. Зважаючи на діалектичний взаємозв'язок способів правового регулювання, різновидів класичних норм права, а також форм їх реалізації, вважаємо об'єктом реалізації не абстрактну норму права, а приписи уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих правових норм. Мету реалізації цих норм убачаємо в досягненні мети правового регулювання – упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин, тобто правопорядку [20, с. 77]. З огляду на зазначене, на нашу думку, враховуючи елемент «відбування покарання» (як певний процес) слід вести мову не стільки про реалізацію «норми права» (бо реалізація вже є певним процесом, а норма не є процесом, а поведінка яка відповідає нормі якраз і є процесом, тому норма права лише виписує його (такий процес)), а про реалізації суб'єктивного соціального права. В підтвердження цієї позиції варто задати питанням: якщо суб'єктивне право (можливість, благо) не визначені в законі то значить воно не реалізується?; чи можна усі соціальні права передбачити в законодавстві? Очевидно що ні. Тому позиція із реалізації норми як певної юридичної конструкції хоч є усталеною, але не повною. Відповідно, питання дещо іншого характеру «в реалізації», власне, реалізації соціальних прав не слід ототожнювати із реалізацією норми права, чи то соціальної норми. Адже одні соціальні права, чи то права із соціальним змістом, соціальними наслідками, можуть бути поіменовані, визначені законодавцем (мати позитивний вираз), а, інші, впливати із звичаїв, договорів, правочинів тощо, і не мати такого «визнання». Про «повноцінність реалізації» та інші питання зазначмо дещо нижче з огляду на думки деяких дослідників.

Натомість, доречно звернути увагу на те, що у ст. 6 КВК України зазначено, що «ресоціалізація» є свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ч. 2). В той же час, законодавець зазначає, що необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого. Вже у ч. 3 ст. 6 КВК України визначено, що основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених

¹ Для довідки: з приводу зловживання правом, варто казати на те, що під зловживанням правом розуміють «соціально шкідливу поведінку суб'єкта, яка здійснюється в рамках правових норм». Виділяють ознаки зловживання: наявність су суб'єкта суб'єктивного права; діяльність суб'єкта щодо реалізації цього права; використання суб'єктивного права в супереч його соціального призначення і спричинення цим використанням шкоди суспільним інтересам або інтересам інших осіб; відсутність правопорушення. Див.: [18, с. 204–205].

є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [13].

На думку Н.В. Коломієць, поняття «ресоціалізація», «виправлення» та «заохочення» взаємозалежні. Якщо керуватися КВК України, то очевидно, що законодавець вважає поняття «ресоціалізація» більш ширшим, ніж поняття «виправлення». Отже, процес ресоціалізації включає процес виправлення. Виправлення досягається різними методами, засобами. Кожний метод охоплює цілу групу заходів. А заохочення в свою чергу – це заходи впливу, що виражені в заохочувальних нормах КВК, які застосовуються до засуджених за виконання обов'язків визначених законодавством, виявляються у зовнішньому схваленні відповідних дій засудженого і дають можливість звільнитися від подальшого відбування покарання [11, с. 111–115].

Отже, реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі опосередковується такими ознаками як наявність такої необхідної умови як «ресоціалізації». А це означає що не всі соціальні права, як і не кожна «реалізація» таких прав як процес, можуть охоплюватися «ресоціалізацією». Відтак, питання «ресоціалізації» є вужчим чим «реалізацією соціального права». В практичному сенсі це впливає на характер правовідносин, власне, на наявність (виникнення, заміну чи то припинення) повноваження представників органів виконання покарань та відсутність таких повноважень; питання співвідношення впливає і на питання досягнення мети кримінального покарання та недосягнення мети кримінального покарання. Бо саме певні соціальні права, їх реалізація, аж ніяк можуть не впливати на досягнення мети кримінального покарання.

В підтвердження наведеного доречно зазначити і наступну позицію деяких вчених-дослідників.

Так, на думку М.І. Попадинця, «повноцінна реалізація» (лапки власні, як умова ідентифікації повернення питання до ідеї «присікальної реалізації» (обмеженої реалізації) – *Т.Ч.*) права можлива за *безумовного підпорядкування всіх сфер соціального життя праву* як формі *буття свободи і справедливості*, інших загальнолюдських цінностей. Без такого підпорядкування воно буде дуже частковим або ж залишиться декларацією. Попри це, дослідник вважає, що чинниками, які стоять на перешкоді виконанню вимог верховенства права (а, по суті, реалізації соціальних прав – *Т.Ч.*) є ототожнення верховенства права з принципом верховенства позитивного закону, що зумовлено нерозрізненням права і закону; несприйняття всіма суб'єктами права верховенства права як фундаментального, базового принципу, що зумовлює нехтування його в правозастосуванні; нерозуміння верховенства права як низки необхідних для правореалізації вимог для виконання їх суб'єктами права; протиставленні об'єктивного та суб'єктивного права, у зв'язку з чим суб'єктивне право розглядається як наслідок об'єктивного права, тобто невизнання природних прав людини як реально діючого права як органами влади, так і іншими суб'єктами права; лише декларування норм Конституції України як норм прямої дії, які суб'єкти правозастосування повинні виконувати під час розгляду справ; відсутність поки що в Україні незалежного судочинства тощо (курсив власний – *Т.Ч.*) [15, с. 200]. Як бачимо, дослідник окреслює питання залежності реалізації прав сферам соціального життя, та можливість як певна правова дійсність обмеження такого життя, без якого не можливе саме таке соціальне життя як певна умовна повноцінність, що так чи інакше затребувана, продиктована соціальним життям.

Вважається, що соціальні права виникають у результаті взаємодії людини і держави, їх суспільної взаємодії з метою досягнення певних соціальних стандартів [5, с. 783]. Тут окремо слід звернути увагу на концепцію

соціальних стандартів та їх відображення в законодавстві.

Так, Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року № 2017-III (*надалі* – Закон № 2017-III від 5 жовтня 2000 року) визначено, що *«державні соціальні стандарти»* – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [16]. В Законі № 2017-III від 5 жовтня 2000 року не визначено обмежень стосовно стандартів в ході реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Відповідно до енциклопедичної довідки, перша група соціальних стандартів для європейських країн розроблена 1961 під назвою Європейська соціальна хартія. Стандартизація соціальних прав передбачає: право на працю, професійну підготовку, справедливі умови праці, свободу професійних об'єднань, укладення колективних договорів; право працівників на інформацію, участь в управлінні підприємством; права дітей і підлітків, працюючих жінок, матері та сім'ї, інвалідів і осіб похилого віку; права на захист працівників-мігрантів та їхніх сімей; право на безкоштовну мед. допомогу і соціального забезпечення [7].

Водночас, в Україні, за Законом № 2017-III від 5 жовтня 2000 року такі поділяються (1) *за характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи* на: (а) *нормативи споживання* (розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг); (б) *нормативи забезпечення* (визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг); (в) *нормативи доходу* (розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення); (2) *за рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються* на: (а) *нормативи раціонального споживання* (рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб); (б) *нормативи мінімального споживання* (соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб); (в) *статистичні нормативи* (нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп) [16].

Таким чином, дотримання соціальних стандартів можливо визначити як ознака реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, адже кожен соціальний стандарт окреслює доступність соціального блага, формує зміст форми соціального права, а, відтак, є чинником який впливає на результат реалізації соціального права, в тому числі засудженими до позбавлення волі.

О.М. Волкова, досліджуючи проблеми соціальних прав зазначає, що право на охорону праці є соціальним правом, що має комплексний характер. Проте, зазначає дослідниця, права, пов'язані з укладенням колективних та індивідуальних трудових договорів – це різновид економічних прав у сфері купівлі-продажу робочої сили на основі відносин власності. Соціальні права, як і економічні, виникають і *реалізуються* у трудових відносинах (курсив власний – *Т.Ч.*) [6, с. 41]. Отже, у такому випадку виокремлюється ознака приналежності до певної галузі права. Відтак, одна із ознак реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, що процес реалізації конкретного соціального права може відбуватися в тій чи іншій сфері правового регулювання, а також, в галузі

права – трудовому, кримінально-виконавчому, цивільному. Тобто, реалізація має міждисциплінарний характер.

О.М. Волкова, досліджуючи проблеми соціальних прав зазначає, що право на охорону праці є соціальним правом, що має комплексний характер. Проте, зазначає дослідниця, права, пов'язані з укладенням колективних та індивідуальних трудових договорів – це різновид економічних прав у сфері купівлі-продажу робочої сили на основі відносин власності. Соціальні права, як і економічні, виникають і **реалізуються** у трудових відносинах (курсив власний – **Т.Ч.**) [6, с. 41]. Отже, у такому випадку виокремлюється ознака приналежності до певної галузі права. Відтак, одна із ознак реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, що процес реалізації конкретного соціального права може відбуватися в тій чи іншій сфері правового регулювання, а також, в галузі права – трудовому, кримінально-виконавчому, цивільному. Тобто, реалізація має міждисциплінарний характер.

Зрештою, беручи до уваги питання аналізу особливостей реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі, можливо змоделювати поняття реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі та їх ознаки, враховуючи розкриті вище питання ресоціалізації, виправлення, пененціарної системи, соціальних прав, юридичної конструкції реалізації норм права та правореалізації.

Висновки. Поняття *реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі* можна визначити як – процес здійснення особою, яка позбавлена волі суб'єктивних соціальних прав у формі правомірних дій чи правомірної бездіяльності, який забезпечений результатом повноцінного або часткового отримання соціальних благ, соціальних послуг, задоволенням соціальних інтересів та створенням можливостей для реалізації соціальних обов'язків, що забезпечений ефективним правовим регулюванням органами виконання покарань з метою їх виправлення засудженого та попередження правопорушень в наслідок ресоціалізації за критеріями дотримання принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань.

Слід відрізняти реалізацію норм соціального права, які не місять соціальних прав, та безпосередню реалізацію того чи іншого суб'єктивного соціального права.

Ознаки реалізації соціальних прав слід розділити на обов'язкові та факультативні. *До обов'язкових ознак реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі слід віднайти:* (а) наявність суб'єктивного соціального права в особи засудженого; (б) втілення в соціальне життя приписів правових норм шляхом активної чи

пасивної правомірної поведінки чи правомірної бездіяльності, зокрема, використання і виконання та дотримання в особливому правовому режимі (ув'язненні; позбавлення волі); (в) об'єкт, мета реалізації характеризується не стільки задля виправлення засудженого та попередження правопорушення, скільки фактичну участь у соціальному житті особи, що позбавлена волі (в'язня); (г) наявність проходження стадій реалізації соціального права, зумовлених конкретною процедурою (формою, режимом); (д) настання соціально-значимих наслідків для в'язня: повноцінна чи обмежена участь у соціальному житті, створення та спожиття соціальних можливостей, соціальних благ, отримання та спожиття соціальних послуг, утворення соціального простору тощо; (ж) наявність засобів, як передумов виправлення осіб, позбавлених волі, якими є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробация, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітня і професійно-технічне навчання, громадський вплив, тощо; (з) настання наслідків в ході чи за результатами реалізації соціальних прав – соціалізація, соціальне життя, ресоціалізація (наявність певного плану, припису, ідеї); (е) можливість задоволення в'язнем соціальних благ, соціальних інтересів, соціальних свобод та соціальних обов'язків. Така можливість опосередковується рівнем міждисциплінарного формату правового регулювання (у певній галузі права, у певному правовому режимі).

До факультативних ознак реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі слід віднести: (а) наявність норми соціального права, адже не завжди правовий припис (позитивного права) є ознакою того, що таке право може бути реалізоване, так само як не завжди суб'єктивне соціальне право може бути закріплене в правовій нормі, так само як суб'єктивно соціальне право може бути реалізоване згідно приписам соціальної норми; (б) супроводження реалізації соціальних прав певними правовими обмеженнями соціальних прав, в наслідок застосуванням соціальних санкцій до вже реалізуємих соціальних прав. У випадку відсутності процесу реалізації того чи іншого соціального права, санкції не охоплюються як ознака процесом реалізації. Це пояснюється тим, що соціальне право перебуває в об'єктивному а не суб'єктивному форматі; (в) наявність ознаки зловживання правом, адже зловживання правом є ознакою «реалізації»; (г) супроводження реалізації того чи іншого суб'єктивного соціального права представником установи виконання покарань; (д) наявність застосування та дії соціальних санкцій в процесі реалізації соціального права, так звана «присікальна реалізація» (обмежена реалізація).

ЛІТЕРАТУРА

- Атаманова Н. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємство, господарство і право*. 2/2021. С. 164–169. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/31.pdf>
- Бодюл Є. М. Проблеми доктринального визначення поняття «пененціарна система». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 29–35. URL: http://nbuv.gov.ua/J-pdf/Nvknvvs_2013_1_6.pdf
- Бамбурак Н.М. Аналіз наукових досліджень процесу ресоціалізації звільненого правопорушника. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. №1'2014. С. 3–13. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1157/1/1-2014bntmzr.pdf>
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / редкол.: О.В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Т. 3. 952 с.
- Велика українська енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/ редкол.: М.І. Іншин (голова), О.М. Ярошенко (заступик голови), Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, Н.М. Вапнярчук. 2020. 912 с.
- Волкова О.М. Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості. *Часопис Київського університету права*. № 1. 2011. С. 3–43.
- Близнюк В. В. Державні соціальні стандарти. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL: <https://esu.com.ua/article-26199>
- Дума В.В. Підходи до праворозуміння та реалізації правових норм. *Правова інформатика*, № 1(21) 2009. С. 47–53. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/09dvvrpn_0.pdf
- Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
- Кельман Л.М. До питання про співвідношення понять правозастосовної діяльності та реалізації права: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2017. С. 31–41. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1670/1/4-2017-06.pdf>

11. Коломієць Н. В. Щодо співвідношення термінів «виправлення», «ресоціалізація» та «заохочення». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 111–115. URL: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/16152/%D0%A9%D0%9E%D0%94%D0%9E%20%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%92%D0%92%D0%86%D0%94%D0%9D%D0%9E%D0%A8%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%86%D0%92%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
13. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
14. Подпіснєв Д. С. Ознаки реалізації норм права. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3 (19) 2013. С. 107–111. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16894/1/19_Podpisnov.pdf
15. Попадинець М.І. Реалізація права в контексті правового розвитку сучасної України: аксіологічний вимір: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.12 / Попадинець Максим Ігорович ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. 259 с.
16. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>
17. Легка О.В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. № 1 / 2012. С. 30–33. URL: http://www.pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2012/1_2012/07.pdf
18. Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. Харків: Одісей, 2010. 256с.
19. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. К.: Істина, 2007. 336 с.
20. Сердюк І.А. Реалізація норм права: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 74–78. URL: <https://er.dpuvs.in.ua/bitstream/123456789/2581/1/16.pdf>
21. Юридична енциклопедія: В 6 т./Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т.5: П – С. 2003. 736 с.